

JEL Classification: L83

<https://doi.org/10.35945/gb.2020.09.021>

GREEN TOURISM - A CONTRIBUTING FACTOR TO THE DEVELOPMENT OF THE GREEN ECONOMY

DAVID LOLUA

Associate Professor

European University, Georgia

lolua.d@gmail.com

MANANA ALADASHVILI

Associate Professor

European University, Georgia

manana.aladashvili@gmail.com

Abstract. The article discusses green tourism and notes that green tourism in the regions of Georgia is at an early stage of development, with the potential and desire of the local population as a major user of green services. The proposed system of indicators may be universal for express-evaluation of the state at the regional level. The existing system of green tourism has shown that the state has to change its approaches to the formation of green tourism products (lack of green certification, etc.). The study identified trends in the growth of domestic tourism flows that can be proposed as effective promotion of regional tourism. For the further successful development of green tourism, it is first and foremost necessary to educate the public on a clear understanding of the increase in the price of these tours. One must realize and be aware that the money he or she pays to achieve a high quality of tourism is to serve specific ecological measures, one must feel the result of their implementation. Directions for improving green tourism include management system, ecotourism transport support, infrastructure development and provision of a wide range of services to the population that do not harm the ecological condition of the area, enhances the general ecological culture of the population, introduces new technologies for resource consumption and for waste recycling.

KEYWORDS: GREEN TOURISM, GREEN ECONOMY, SUSTAINABLE DEVELOPMENT.

For citation: Lolua, D., Aladashvili, M. (2020). Green tourism - a contributing factor to the development of the green economy. *Globalization and Business, №9*, pp. 171-178 (In Georgian). <https://doi.org/10.35945/gb.2020.09.021>

JEL Classification: L83

<https://doi.org/10.35945/gb.2020.09.021>

მწვანე ტურიზმი – მწვანე ეკონომიკის განვითარების ხელშემწყობი ფაქტორი

დავით ლოლუა

ასოცირებული პროფესორი,
ევროპის უნივერსიტეტი, საქართველო
lolua.d@gmail.com

მანანა ალადაშვილი

ასოცირებული პროფესორი
ევროპის უნივერსიტეტი, საქართველო
manana.aladashvili@gmail.com

საკვანძო სიტყვები: მწვანე ტურიზმი, მწვანე ეკონომიკა, მდგრადი განვითარება.

ციტირებისთვის: ლოლუა დ., ალადაშვილი მ. (2020). მწვანე ტურიზმი – მწვანე ეკონომიკის განვითარების ხელშემწყობი ფაქტორი. *გლობალიზაცია და ბიზნესი*, №9, გვ. 171-178. <https://doi.org/10.35945/gb.2020.09.021>

საქართველო, ისევე როგორც მთლიანად მთელი მსოფლიო, განვითარებისა და ტექნოლოგიური პროცესების აღმავლობის ფონზე ეკოლოგიური და გარემოსდაცვითი პრობლემისა და გამოწვევების წინაშე აღმოჩნდა. მსოფლიოს გლობალურმა ეკოლოგიურმა კატასტროფებმა, რაც გამოხატულია კლიმატის ცვლილებით, გამოიწვია ჰაბიტატების დეგრადაცია, წყლისა და ატმოსფერული ჰაერის დაბინძურება, რაც მნიშვნელოვნად მოქმედებს ადამიანის სამეურნეო და სამრეწველო საქმიანობაზე. საქართველოს გააჩნია სწრაფი ეკონომიკური ზრდის გამოკვეთილი ინტერესი, თუმცა ბოლოდროინდელმა მიმდინარე პროცესებმა, რომელშიც გამოიკვეთა ტურიზმის ბიზნესის როლი, მნიშვნელოვანია მდგრადი ტურიზმის განვითარების მიზნების მიღწევა.

მწვანე ტურიზმი, დასვენების შედარებით ახალგაზრდა სფეროა და მდგრადი ტურიზმის განვითარების საფუძველია, თუმცა დიდი როლი დაიკვიდრა თანამედროვე ადამიანების ცხოვრებაში, სადაც არამარტო დასვენება, ძალების აღდგენა, არამედ სიმშვიდისა და წონასწორობის პოვნაა შესაძლებელი.

მწვანე ტურიზმის ტურისტული პროდუქტი ბუნება და მასთან მაქსიმალური სიახლოვეა, პარალელურად შეისწავლის ქვეყნის ან ტერიტორიის მახასიათებლებს, რომლის გასწვრივ არის დაგეგმილი ტურისტული მარშრუტი.

ბუნების წიაღში მოგზაურობის ტრადიცია წარმოიშვა ძველ რომში. ახლა ეს მიმართულება ფართოდაა გავრცელებული ევროპის მთელ ტერიტორიაზე. მწვანე ტურიზმი არა მხოლოდ საშუალებას იძლევა, მნიშვნელოვნად დაიზოგოს ბიუჯეტი, არამედ მიანიჭოს ბუნების დიდი სილამაზე.

მწვანე ტურიზმი განვითარებულია ისეთ ქვეყნებში,

რომლებიც ცნობილია მათი ლამაზი ბუნებით, ლანდშაფტებით და პეიზაჟებით. ამ ქვეყნებში შედის ესპანეთი, იტალია, საფრანგეთი და ინგლისი. თითოეულ ქვეყანას გააჩნია მწვანე ტურიზმის საკუთარი უნიკალური ნიში. მაგალითად, საფრანგეთის ტური საშუალებას მოგცემთ დააფასოთ ღვინო და გასტრონომიული სიამოვნება ბუნების წიაღში. შუა საუკუნეების ქვის ღვინის მარნები და დახვეწილი ვენახები არ დატოვებს მნახველს გულგრილს, ასევე მნიშვნელოვანია სოფლების – ალტა როკასა და ნიცის ღირსშესანიშნაობები. მწვანე ტურიზმი იტალიისა და ესპანეთის უდაბნოში საშუალებას მოგცემთ, დააფასოთ ადგილობრივი ბუნების უნიკალური სილამაზე, გაეცნოთ უძველეს არქიტექტურას და ასევე მოინახულოთ ადგილობრივი კურორტები. რაც შეეხება ადგილობრივი მოსახლეობის სტუმართმოყვარეობას და ემოციურობას, ამ ორი მზიანი ქვეყნის მონახულება საშუალებას მოგცემთ, გაეცნოთ ცხოვრების დღესასწაულს ადრე უცნობ კულტურაში.

მწვანე ტურიზმის შეფასების ინდიკატორები

ამჟამად, გადაუდებელი ამოცანაა, შეიქმნას ინდიკატორების მთელი რიგი, რომელიც შეაფასებს ტურიზმის განვითარებას ფედერალურ, რეგიონულ, ადგილობრივ დონეზე. ვიწრო გაგებით მწვანე ტურიზმის შესაფასებლად ინდიკატორების ფორმირების ფარგლებში, იგი ხშირად გულისხმობს ეკოლოგიურ ტურიზმს, როგორც მდგრადი ტურიზმის ფორმას, რომელიც ფოკუსირებულია შედარებით ხელუხლებელ ბუნებრივ ტერიტორიებზე ვიზიტებისას ანთროპოგენული ზემოქმედების გარეშე.

აქ მთავარი მაჩვენებელია ტურისტთა რაოდენობა, რომლებიც სპეციალურად დაცულ ბუნებრივ ადგილებში (SPNA) სტუმრობენ. სტატისტიკის თანახმად, 2017 წელს მსოფლიო ტურისტების 65%-მა მონახულა დაცულ ტერიტორიები.

საერთაშორისო საიტების მასალების მიხედვით შედგენილია მსოფლიოს წამყვანი ქვეყნების ეროვნულ პარკებში ვიზიტების სტრუქტურა. ავსტრალიაში შედის 26%, აშშ – 18%, კანადა, ნორვეგია – 11%, რუსეთის ფედერაცია – 1%. შეერთებულმა შტატებმა ყველაზე მეტი შემოსავალი მიიღო წელიწადში ეკო-ტურიზმიდან – 14,000 მილიონი აშშ დოლარი, ავსტრალიამ – 3500 მილიონი აშშ დოლარი, რუსეთმა კი 12 მილიონი აშშ დოლარი.

მწვანე ტურიზმის, როგორც ეკონომიკის უმნიშვნელოვანესი სექტორის განხილვისას, რომელიც მოქმედებს მდგრადი ტურიზმის, რაციონალური გარემოსდაცვითი მენეჯმენტის, სოციალური სამართლიანობისა და ეკონომიკური ეფექტურობის მიღწევის პრინციპებზე, ინდიკატორების კომპლექტი უფრო ფართოვდება. სხვადასხვა საერთაშორისო ორგანიზაცია გთავაზობთ მრავალფეროვან ინდიკატორებს, რომლებიც ასახავს როგორც პირდაპირ, ასევე არაპირდაპირი გზით მწვანე ტურიზმის განვითარებას.

ტურიზმის მსოფლიო ორგანიზაციის მიერ მდგრადი ტურიზმის განვითარების ინდიკატორების შეფასების ყველაზე განვითარებული მეთოდიკა, სადაც ინდიკატორები გამოვლენილია სფეროების ხუთი ჯგუფისთვის: ტურიზმი და მენეჯმენტი; ეკონომიკური შესრულება, ინვესტიცია და კონკურენცია; დასაქმება, ღირსეული სამუშაო და ადამიანური კაპიტალი; სიღარიბის შემცირება და სოციალური ჩართულობა; ბუნებრივი და კულტურული გარემოს მდგრადობა.

პასუხისმგებელი ტურიზმის მსოფლიო საბჭომ (GSTC) შეიმუშავა მიმართულებების მდგრადი ტურიზმის გლობალური კრიტერიუმები, რომელიც მოიცავს ოთხ მთავარ მიზანს / ინდიკატორს: მდგრადი მართვის დემონსტრირება; ადგილობრივი თემებისთვის სოციალური და ეკონომიკური სარგებლის მაქსიმალური გაზრდა და უარყოფითი გავლენის შემცირება; მინიმალური გავლენის მქონე ადგილობრივი თემებისთვის, ვიზიტორებისთვის და კულტურული ადგილებზე სარგებლის მაქსიმალური გამოყენებით; გარემოსდაცვითი სარგებლის მაქსიმალური გამოყენება და უარყოფითი გავლენის შემცირება.

UNWTO-ს მიერ ტურიზმის მდგრადი განვითარების ინდიკატორების შეფასების საფუძველზე ევროკომისიამ მწვანე ეკონომიკის პოზიციიდან ჩამოაყალიბა ტურიზმის განვითარების შესაფასების ინდიკატორების ნაკრები ევროპული დესტინაციებისათვის „ევროპული ტურიზმის მაჩვენებელთა სისტემა“. იგი განსაზღვრავს შეფასების ინდიკატორების ოთხ ბლოკს მწვანე ტურიზმის პერსპექტივიდან: მდგრადი ტურიზმის მენეჯმენტი; ეკონომიკური; სოციალურ-კულტურული განვითარება და გარემოზე გავლენა. ეს მიდგომა გთავაზობთ

43 ინდიკატორის შეფასებას. სუსტი სტატისტიკის პირობებში, შეუძლებელია მწვანე ტურიზმის ეფექტურობის შეფასება, ასეთი დიდი რაოდენობის ინდიკატორების გამოყენებით, განსაკუთრებით რამდენიმე წლის განმავლობაში.

სოციოლოგიური კვლევის შედეგები

ტურისტების მხრიდან დიდი ინტერესი გამოიწვია საქართველოს ბუნებრივმა ობიექტებმა, მთის, ტყის და წყლის ეკოსისტემებმა. ქვეყანას გააჩნია უნიკალური ბუნებრივი ტერიტორიები, რომელთა შემადგენლობაში შედის ტყეები, 19 დაცული ტერიტორია და 12 000 კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლი, არქეოლოგიური ძეგლები (პალეოლითის ძეგლი, ძველი ხალხების მამოთების, გამოქვაბულების და სალოცავების სასაფლაოები). ამ ობიექტების გარდა, ტურისტებსა და დაცული ტერიტორიების დამსვენებლებს იზიდავს სხვადასხვა რეგიონები და მათი უამრავი ბუნებრივი ძეგლი, თუ ცნობილი რეკრეაციული დესტინაცია: სვანეთი, თუშეთი აჭარის მთა და ზღვის კურორტები და ა.შ. რეგიონისთვის ეკოტურიზმის განვითარება ძალზე მნიშვნელოვანია. ამასთან დაკავშირებით ჩავატარეთ ქვეყნის მოსახლეობის სოციოლოგიური გამოკითხვა, რომლის მთავარი მიზანი იყო მომსახურების ტიპის მიხედვით შეღავათების დადგენა, ტურისტული შევებულების და უქმეების მომსახურების ფასები. სოციოლოგიურმა გამოკითხვამ რეგიონის მაცხოვრებლები 604 ადამიანი შეადგინა (რაც წარმოადგენს მთლიანად), სადაც ქალაქის მოსახლეობის წილი 83% იყო. კითხვარების დამუშავება განხორციელდა SPSS Statistiks პროგრამის გამოყენებით; შერჩევის ცდომილება 3.7% იყო.

პირობითად ასაკობრივი ჯგუფები დაიყო ოთხ კატეგორიად: 20-25 წლამდე (42%); 26-34 (15%); 35-50 (26%) და 50 წელზე უფროსი ასაკის (17%). დასვენების ტიპებზე მათი უპირატესობების არჩევისას, შემოთავაზებულ იქნა, რომ გაითვალისწინოთ რამდენიმე ვარიანტი, რომლებიც ყველაზე ახლოსაა ცხოვრების წესთან. როგორც მომსახურების დამატებითი სახეები, რესპონდენტებმა შესთავაზეს ბავშვთა დასვენების ორგანიზება, დასვენების ადგილების გაფართოება, მთელი ოჯახის დანარჩენ წევრებზე მომსახურების მიწოდებით, ორიენტაციით; ზამთრის დასვენების სახეობები – სნოუ ბორდებით დაშვება, თოვლის ბილიკი, ზამთრის გასართობები. დამატებითი სერვისების სპექტრი ასაკობრივი კატეგორიებით განსხვავდება შემდეგი ფორმით: თუ ახალგაზრდა ჯგუფმა (20-25 წლის) მოისურვა სპორტული მიმართულება (ფოტოგრაფია, სადამოს სპორტული საქმიანობის ორგანიზება, სპეციალური ტრენინგი ტურიზმში, ველოსიპედის დაქირავება და ა.შ.), შემდეგი უფრო ასაკობრივი ჯგუფი (26-50 წლის) – ბავშვების დასვენების ანიმაცია და ორგანიზება, ორიენტაცია, ექსტრემალური დასვენება. მოსახლეობის ყველაზე ასაკობრივ კატეგორიას (50 წლის და უფროსი ასაკის) არ უწევს დამატებითი მომსახურება. აქვე

უნდა აღინიშნოს, რომ რესპოდენტებიდან ზოგიერთი მზად არის დამოუკიდებელი დასვენებისთვის, თანხლების გარეშე, არ სჭირდება მომსახურება, აქვს გამოცდილება ტურების, აღჭურვილობისა და რეგიონის ტერიტორიის ცოდნის შესახებ. შვებულების ორგანიზების მიზნით გამოკითხულთა ხარჯები სასურველია ჩაეთიოს 80–120 ლარი / პერსონა / დღეში. ამასთან, გამოკითხულთა მნიშვნელოვანმა ნაწილმა გამოავლინა მათი ხარჯები შემდეგნაირად: 50 ლარამდე / პერსონაზე. (22%), 50 ლარი / ადამიანი (37%) და 2–5 80–120 ლარი/ ადამიანი (30%).

გამოკითხულთა მაღალი პროცენტი (67%), რომელთაც სურთ გადაიხადონ შაბათ–კვირის დასვენება 100–200 ლარი / ადამიანი / დღეში, მოითხოვს მომსახურებას შედარებით მაღალი დონის ხარისხით და ასევე მომსახურების ფართო სპექტრს. ამჟამად, ეკოლოგიური ტურიზმი აღიქმება როგორც შვებულება ფიზიკურად მომზადებული, სმირად ახალგაზრდა ასაკის ჯგუფისთვის. უფრო მეტიც, სოფლის მოსახლეობა აღიქვამს დასვენებას „ბუნებაში“, როგორც ოჯახის სარგებელს / ეკონომიკურ სარგებელს, ვიდრე ესთეტიკური სიამოვნებას. ადგილობრივი მოსახლეობა ჯერ კიდევ არ არის მზად გადაიხადოს ბევრად უფრო ძვირი მწვანე ტურიზმისთვის, რაც გულისხმობს განახლებადი ენერჯის დამოკიდებულების ტექნოლოგიების დანერგვას, ნარჩენების მართვას; კომფორტულ პირობებს მოსახლეობის ყველა სეგმენტისთვის. მოსახლეობას ჯერ კიდევ არ ესმის განსხვავება მდგრადი, ეკოლოგიური, ბუნებრივი თუ მწვანე ტურიზმის მიმართულებებს შორის, რაც ყოველგვარ კავშირშია „ბუნებაში“ დასვენებასთან. დასვენების კომფორტული პირობები ნიშნავს გარანტირებულ უსაფრთხოებას, დასასვენებელი ობიექტების ტრანსპორტირების ხელმისაწვდომობას, ინფორმაციის ობიექტურობას. ამჟამად, აუცილებლად საჭიროა მწვანე ტურიზმის სპეციფიკის სფეროში, გარემოსდაცვითი განათლება, მომავალი თაობებისთვის შეღავათების, ღირებულების, დაუცველობის, უნიკალურობისა და ბუნების სპეციფიკურობის საკითხებში მოსახლეობის ყველა სეგმენტისათვის.

რეკრეაციული სარვისების ეკონომიკური შეფასება

მწვანე ეკონომიკაში ეკონისტემური სერვისების როლის აღიარება, გადააქცევს ეკოტურისტული მომსახურების ძირითადი ობიექტების სოციალურ, კულტურულ და ეკონომიკურ სივრცედ, მნიშვნელოვან ბუნებისდაცვითი სტატუსით და ამაღროულად ინარჩუნებს ყველაზე მნიშვნელოვან საკონსერვაციო სტატუსს. ეს გულისხმობს მნიშვნელოვან ცვლილებებს მათი განვითარების მენეჯმენტსა და დაგეგმვაში მრავალფუნქციური განვითარების გათვალისწინებით. ამ კონცეფციის მთავარი იდეაა ბუნებრივი კაპიტალის – რესურსის, მარეგულირებელი და კულტურული ფუნქციების გათვალისწინება. სარეკრეაციო პოტენციალის (დასვენება და ტურიზმი) შესაფასებლად გამოიყენება სატრანსპორტო

და სამგზავრო ხარჯების მეთოდი, რომელიც მოიცავს რეკრეატორთა ყველა ხარჯს: ტრანსპორტირების ხარჯები (ჩვეულებრივ, მოგზაურობის ხარჯები), დასვენება (ტურიზმის შემთხვევაში – ტურის ღირებულების ან დამხმარე და კვების ობიექტების ღირებულება) და ხარჯები დასვენების დროს (სუვენირები, ველური მცენარეები, თაფლი, სამკურნალო მცენარეები, CD, სახელმძღვანელო, წიგნები და ა.შ.). ეს მეთოდი ხელსაყრელად განასხვავებს, ერთმანეთისაგან, ტურის გამართვისათვის გაწეულ საერთო სპეციფიკური ხარჯების შეფასებას. ასევე ითვალისწინებს კომპლქსურ ხარჯებს და ამით გაანგარიშების გზით, უზრუნველყოფს ტერიტორიის მიმზიდველობის მახასიათებლების შეფასებას, ბუნებრივი, ესთეტიკური, სულიერი ფაქტორების თვალსაზრისით. მსგავსი კვლევები ჩატარდა მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში – აშშ–ში, ევროპაში, ავსტრალიაში და განვითარებად ქვეყნებში, რომლებიც დაინტერესებულნი არიან ტურიზმის განვითარებით, ბიომრავალფეროვნებისა და ველური ბუნების დაცვით. ამ კვლევების მთავარი მიზანია ინფორმაციის მოპოვება, შესასვლელი ბილეთები ხარჯის დასაანგარიშებლად, მაგალითად, რეკრეაციული ტერიტორიის შენარჩუნებისა და მასზე ზრუნვის ხარჯების დასაფარად. ქვეყნებში, რომლებსაც უკვე გააჩნიათ დაცული ტერიტორიები, ტურიზმისათვის (მაგალითად, აფრიკის საჰარას რეგიონში), ან დღევანდელ დღეს უწევენ ორგანიზაციას, სატრანსპორტო–საგზაო ხარჯების მეთოდი შეიძლება სასარგებლო იყოს რესურსების ამოღების ინტენსივობის მისაღები დონის ან უცხოელი ვიზიტორებისთვის შემოსატანი საფასურის დასადგენად.

საქართველოში ბუნებრივი ტურიზმის მონახულების ძირითადი ობიექტები ეროვნული პარკია, ნაკრძალი, რიგი რეზერვები და რეგიონის სხვა გამაჯანსაღებელი ზონები. ბოლო წლების განმავლობაში ვიზიტორთა საშუალო წლიური ნაკადი (2015–2019) ემყარება შიდა ტურიზმის მონიტორინგის მაჩვენებლებს.

მწვანე ტურები, ეროვნულ პარკებში, ნაკრძალებში და დასასვენებელი ტერიტორიების ობიექტებზე იმართება რამდენიმე დღით. ტურისტებისთვის კვების პროდუქტის ღირებულებებზე შეადგენს 20–35 ლარს / პირი / დღეში.

ტურიზმის ობიექტამდე ტრანსპორტირების ხარჯები (და პირიქით) განსხვავდება საჰაერო, სარკინიგზო და საგზაო ტრანსპორტისა და აეროპორტის მდებარეობის მიხედვით.

სასტუმროში განთავსება უცხოელ მოქალაქეებსა და ქალაქების მცხოვრებთათვის განისაზღვრება საშუალო ფასებით.

მწვანე ტურიზმი მდგრადი ტურიზმის ძირითადი საფუძველია, რომელსაც 5 მახასიათებელი გაჩნია:

1. ეკონომიკური განვითარების სარგებელი;
2. უზრუნველყოფს ტურიზმისა და გარემოს განვითარების უპირატესობებს;
3. სიცოცხლისუნარიანობა და მომგებიანობა;
4. ხდება ადგილობრივი კულტურის ნაწილი;

5. ინვესტიციების მოზიდვა რეგიონებში.

21-ე საუკუნეში მთელი მსოფლიოს ყურადღება მიპყრობილია ეკონომიკის ეკოლოგიზაციისაკენ, რომელიც მდგრადი განვითარების საფუძველია. მწვანე ეკონომიკის დირექტივებში აღნიშნულია, რომ „ეკონომიკურად მომგებიანია ის, რაც ეკოლოგიურად უსაფრთხოა“, ასევე ირწმუნება, რომ გადასვლა მწვანე გლობალურ ეკონომიკაზე მსოფლიოს საზოგადოებამ დაიწყო 2012 წელს და პიკური მაჩვენებელს მიაღწევს 2050 წლებში. საჭიროა ინვესტიციების 2% განხორციელდეს ეკონომიკის 10 ძირითად სექტორში მიმართულებებზე: ტურიზმი, თევზჭერა, სატყეო მეურნეობა, ტრანსპორტი, წყლის რესურსების მართვა, წყლის გამოყენება, უტილიზაცია და ნარჩენების გადამუშავება, ენერჯეტიკა, აგრობიზნესი. თანამედროვე, ახალი ეკონომიკის განვითარების პირობებში მწვანე კომპონენტებმა უნდა შეასრულოს მნიშვნელოვანი როლი.

გაერომ მდგრადი განვითარების მნიშვნელოვან ფაქტორად აღიარა მწვანე ზრდა, რომელიც ასახა „მდგრადი განვითარების მიზნებში“. 2015 წელს საქართველოს მთავრობამ პრიორიტეტი მიანიჭა მწვანე ეკონომიკას, რომლის მთავარი ქვაკუთხედიცაა მწვანე ტურიზმი. საქართველოს მთავრობის მიერ აღიარებულია სუფთა წარმოების, ეკოსისტემების სერვისების, გარემოსდაცვითი განათლებისა და მწვანე სამუშაო ადგილების პრიორიტეტები.

მწვანე ეკონომიკა ეკონომიკური განვითარების განსაკუთრებული მოდელია – „რესურსებზე ინტენსიური ეკონომიკის მოდელი“, რომელიც იწვევს მაღალ ხარჯებს და პროდუქტიულობის შემცირებას. კრიზისი კვლავ მიმდინარეობს ამ მოდელის ინდიკატორად და, საბოლოოდ, ქმნის „მწვანე ეკონომიკის“ ახალი მოდელის შექმნის იდეას, უზრუნველყოფილია გარემოსდაცვითი რისკებით და მატერიალური დოვლათი არ იქმნება გარემოს დეფიციტის და ეკოლოგიური უთანასწორობის გაზრდის გამო.

გაეროს მდგრადი განვითარების კონფერენცია რიო + 20 კონფერენციის ფარგლებში, სახელმწიფოები შეთანხმდნენ, რომ შექმნან მწვანე ეკონომიკის კონცეფცია, როგორც მნიშვნელოვანი ინსტრუმენტი მდგრადი განვითარებისათვის.

მწვანე ეკონომიკის კონცეფცია არის მოდელი, რომელიც იწვევს ადამიანების ჯანმრთელობისა და სოციალური სამართლიანობის გაუმჯობესებას, ასევე საშიში ნივთიერებების გარემოზე ზემოქმედების მნიშვნელოვან შემცირებას და გარემოს დეფიციტის გაუმჯობესებას. ამრიგად, მწვანე ეკონომიკა, მისი უმარტივესი ფორმით, შეიძლება ჩაითვალოს ეკონომიკაში დაბალი ნახშირბადის გამო, რესურსების დაზოგვის და სოციალურ-ინკლუზიურ მოდელად.

მწვანე ეკონომიკის კონცეფცია არ ცვლის მდგრადი განვითარების კონცეფციას, მაგრამ ფართოდ არის აღიარებული, რომ მდგრადობის მიღწევა თითქმის მთლიანად ემყარება ეკონომიკური კანონის მიღებას.

გაეროს (გარემოსდაცვითი პროგრამა UNEP, აზიის

და წყნარი ოკეანის ეკონომიკური და სოციალური კომისია, ESCAP და ა.შ.), საერთაშორისო ორგანიზაციები, როგორცაა გლობალური ზრდის ინსტიტუტი (GGGI) და მრავალი სხვა, აქტიურ როლს თამაშობს მწვანე ზრდის სტრატეგიის შემუშავებაში. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მთელი საერთაშორისო საზოგადოება ობიექტურად იძულებულია, მოქმედოს «მწვანე ეკონომიკაზე» გადასვლის გზები – ეკონომიკა, რომელიც ეყრდნობა რესურსების დაზოგვასა და ეკოლოგიურ ინდუსტრიებს, ზრდის ხალხის კეთილდღეობას და ამცირებს გარემოს რისკებს. „მწვანე ეკონომიკა“ ხვალისდელი ეკონომიკაა და ის 21-ე საუკუნის ეკონომიკური განვითარების მამოძრავებელი ძალაა.

გაეროს გარემოსდაცვითი პროგრამა (UNEP), გარემოს დაცვის მიზნით შექმნილი სპეციალური დახმარების ფონდი, განსაზღვრავს მწვანე ეკონომიკას, როგორც ინსტრუმენტს, რომელიც აძლიერებს ადამიანის კეთილდღეობას და სოციალურ თანასწორობას, მნიშვნელოვნად ამცირებს გარემოზე ზემოქმედებას და გარემოს დეგრადაციის რისკებს.

UNEP მწვანე ეკონომიკის ძირითადი საფუძველია:

- მდგრადი განვითარების პრინციპებთან შესაბამისობა;
- პროფილაქტიკური მიდგომა სოციალურ და გარემოზე ზემოქმედების მიმართ;
- ბუნებრივი და სოციალური კაპიტალის შეფასება, მაგალითად, საგარეო ხარჯების ინტერნალიზაცია, მენეჯმენტის გაუმჯობესება; რესურსების მდგრადი და ეფექტური გამოყენება, მოხმარება და წარმოება; აუცილებელი მაკროეკონომიკური მიზნების მისაღწევად, მწვანე სამუშაოების შექმნით, სიღარიბის აღმოფხვრა, კონკურენტუნარიანობის გაზრდა და ეკონომიკის ძირითადი სექტორების ზრდა.

პრაქტიკული გამოყენების თვალსაზრისით, მწვანე ეკონომიკაში სხვადასხვა ინსტრუმენტები გამოიყენება. უფრო მეტიც, გარემოსდაცვითი მენეჯმენტის და გარემოსდაცვითი პრობლემებიც კი სხვადასხვაგვარად არის განმარტებული მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნის ეროვნულ პოლიტიკასა და განვითარების სტრატეგიებში.

მიუხედავად ამისა, იზრდება გარემოსდაცვითი მენეჯმენტისა და გარემოსდაცვითი უსაფრთხოების საკითხები, «მწვანე» ზრდის აუცილებლობა, მათ შორის ყველაზე მაღალ დონეზე. ამავე დროს, დასაბუთებულია თეზისი, რომ „მწვანე ეკონომიკა“ არის მნიშვნელოვანი საშუალება მდგრადი განვითარების მისაღწევად და სიღარიბის აღმოსაფხვრელად. „მწვანე ეკონომიკაზე“ გადასვლა გულისხმობს ქვეყნის რეგიონებში გატარებული ღონისძიებების სირთულესა და ურთიერთდაკავშირებას, რომელიც წარმოდგენილია ინდივიდუალური გეგმის სახით, რომელიც მოიცავს როგორც პოტენციურ, ისე მოსალოდნელ სოციალურ-ეკონომიკურ ეფექტებს.

გაეროს განვითარების პროგრამის ექსპერტების მიერ გამოვლენილი იქნა პრიორიტეტული სექტორები მწვანე ეკონომიკაზე გადასვლის კონცეფციის განსახორციელებლად.

პირველ რიგში, ეს არის ენერჯია (ელექტროენერჯია, სითბო, ნავთობი და გაზი). აუცილებელია მანვე ზემოქმედების შემცირება და ენერჯიის წარმოების ალტერნატიული მეთოდების ფართო გამოყენებაზე გადასვლა. მეორეც, ეს წყალია. სახელმწიფო ცდილობს შეამციროს წყლის მოხმარება 2020 წლისთვის. მესამე, ეს არის ნარჩენების პრობლემა. მთავრობამ დაადგინა მიზანი, რომ 2020 წლისთვის ნარჩენების მართვის ამჟამინდელი დონე 70% -მდე გაიზარდოს. მეოთხე, ეს არის სოფლის მეურნეობისა და მეტყვევების საკითხები. აქ მთავარი ამოცანაა წარმოების გაზრდა ნიადაგის ნაყოფიერებისა და მთლიანობაში გარემოს კომპრომისის გარეშე. მეხუთე, ეს არის ტრანსპორტი. ტრანსპორტირების უმეტესი ნაწილი ხორციელდება დიზელზე / ბენზინზე, რაც მოითხოვს ალტერნატიული საწვავის გამოყენებასთან დაკავშირებული ალტერნატიული „მწვანე“ მიდგომების განვითარებას საეკოლოგიური პროტენციის გასაზრდელად; ტურიზმის გადასვლა მწვანე ტურიზმზე, რაც საგრძობლად შეამცირებს გარემოზე ადამიანის ზემოქმედებას.

მდგრადი განვითარების კონცეფციის ზოგადი იდეოლოგიიდან გამომდინარე, თანამედროვე ეკონომიკური განვითარების გრძელვადიანი სოციალური და ეკოლოგიური შედეგების განსაზღვრის საკითხები ფუნდამენტურია, ხოლო ეკონომიკის მოდერნიზაციისა და ენერჯიული რეფორმების მოდერნიზაციის იდეების განხორციელების წარმატება დამოკიდებულია სახელმწიფო და რეგიონალური ორგანოების აქტიურ მდგომარეობაზე. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მდგრადი განვითარების გზაზე გადასვლისთვის საჭიროა ეკონომიკის ყველა სფეროში ფრთხილი კოორდინირებული მოქმედებები. იგი მოითხოვს ორგანიზაციული და ეკონომიკური მექანიზმის მოდელს, რომელიც უზრუნველყოფს მწვანე ეკონომიკაზე გადასვლას, ეკონომიკური, გარემოსდაცვითი და სოციალური ინსტიტუტების რეორიენტაციას პრიორიტეტულ სფეროებში. ამ დროისთვის ყველა მტკიცებულებით აუცილებელია, მოხდეს ეკონომიკურ მოდელზე გადასვლა, რაც გაზრდის ადამიანის კეთილდღეობას, რათა მომავალმა თაობებმა ისარგებლონ ჯანსაღი გარემოთი.

ეფექტური გარემოსდაცვითი პოლიტიკის გასატარებლად და „მწვანე“ ზრდის ეფექტურობის ყოვლისმომცველი შეფასებისთვის შემოთავაზებულია, შემუშავდეს «მწვანე ეკონომიკაში» გადასვლის უზრუნველსაყოფად მექანიზმის მოდელი, რომელიც საშუალებას მოგვცემს გავიგოთ მიღებული ზომების დონე, მათი გავლენის მასშტაბები და საზღვრები, დამუშავდეს ყველაზე სრულყოფილი ინფორმაცია შესაძლო პროგნოზირებული რისკებისა და შესაძლო უარყოფითი შედეგების (დაბინძურება, ეკოსისტემის დეგრადაცია) შესახებ.

საქართველოს ეკონომიკის განვითარება მნიშვნელოვნად არის დამოკიდებული, ქვეყნის ბუნებრივი რესურსების და მისი ეკოსისტემების გამოყენებაზე. საქართველოს

იმ რეგიონებში, სადაც არა არის წარმოება განვითარებული და მხოლოდ ტურიზმის სექტორია რეგიონული ეკონომიკის სექტორში ჩართული, გამოირჩევა რესურსების გამოყენების დიდი მაჩვენებელით, რომელიც 2,5-ჯერ აღემატება ევროპის ქვეყნების მაჩვენებელს, ამიტომ საქართველოს მთავრობა დიდ როლს ანიჭებს მწვანე ეკონომიკის განვითარებას.

საქართველომ 2014 წელს მოაწერა ხელი ევროკავშირთან ასოცირების ხელშეკრულებას. ეს არის ერთგვარი განაცხადი და ამავე დროს სამოქმედო გეგმა, რომელიც განსაზღვრავს საქართველოს ევროკავშირში ინტეგრაციის პერსპექტივებს. ამ პირობებში ქართული საზოგადოებისთვის ერთობ მნიშვნელოვანი უნდა იყოს იმ გამოწვევებისა თუ პრობლემების ცოდნა, რომლის წინაშეც დგას თანამედროვე ევროპა. მაშინ, როცა ევროპულ სივრცეში აქტიურად მიმდინარეობს დისკუსია ისეთ საკითხებზე, როგორცაა ფინანსური ბაზრის რეფორმირება, სისტემური უთანასწორობის აღმოფხვრა, მწვანე და მდგრადი ეკონომიკის განვითარების პერსპექტივები.

საქართველოს ეთნოგრაფიულ მუზეუმში, ევროკავშირის, შვედეთის და ავსტრიის წარმომადგენლებმა ხელი მოაწერეს ხელშეკრულებას პროექტის – „მწვანე ეკონომიკა: მდგრადი მთის ტურიზმი და ორგანული სოფლის მეურნეობა“ დასაწყებად. პროექტი ითვალისწინებს საქართველოში მცირე და საშუალო ბიზნესის ხელშეწყობას, მათი პროფესიონალიზმის ამაღლების და მასშტაბების გაზრდის მიზნით. პროექტი ასევე მიზნად ისახავს ბიზნესგარემოს გაუმჯობესების ხელშეწყობას და დამატებითი შემოსავლის შექმნის შესაძლებლობის გაზრდას საქართველოს ეკონომიკისთვის ორ ისეთ მნიშვნელოვან სექტორში, როგორცაა მწვანე ტურიზმი და სოფლის მეურნეობა. პროექტის შემუშავება მოხდა გარემოს დაცვისა და სოფლის მეურნეობის სამინისტროს, ეკონომიკის და მდგრადი განვითარების სამინისტროს და საქართველოს ტურიზმის ეროვნულ ადმინისტრაციასთან მჭიდრო თანამშრომლობის ფარგლებში. 4 წლიანი პროექტი 2019 წელს დაიწყო და დაფინანსებულია ევროკომისიის (3 მილიონი ევრო), შვედეთის (2.8 მილიონი ევრო) და ავსტრიის განვითარების თანამშრომლობით (1 მილიონი ევრო). პროექტს ავსტრიის განვითარების სააგენტო განახორციელებს 9 კაციანი გუნდის საშუალებით, რომელიც მუდმივად იქნება განთავსებული მესტიასა და თბილისში.

მწვანე ტურიზმს საფუძვლად უდევს სამთო ტურიზმი, ტურიზმის განვითარების ხელშეწყობის მიზნით პროექტი ითვალისწინებს სხვადასხვა ღონისძიებების განხორციელებას. მათ შორის, ადგილობრივი მიმწოდებლებისთვის ტურისტული სერვისების მიწოდების ეროვნული ხარისხის სტანდარტებისა და კონტროლის სისტემის ჩამოყალიბებას. შემუშავებული სტანდარტების საფუძველზე სასტუმროებისა და სამთო/სამოგზაურო გიდების სერტიფიცირებას. პროექტის ფარგლებში ასევე მოხდება გამოცდილების გაზიარება ეროვნულ და საერთაშორისო დონეებზე, სამთო/სამოგზაურო

გიდების და სასტუმროების მესაკუთრების შესაძლებლობების განვითარება, სასწავლო მიზნებისთვის საჩვენებელი სამთო სასტუმროს შექმნა.

საქართველოში მწვანე ეკონომიკის წახალისების მიზნით იწვევება გარემოსდაცვითი ინტეგრირებული სანე-ბარტვო სისტემა, რომელიც საწარმოებს ტექნოლოგიური ციკლის თანამედროვე ტექნოლოგიებით მაქსიმალურად მოკლე ვადაში ჩანაცვლებას დაავალდებულებს. მწვანე ინიციატივების წახალისებისთვის მნიშვნელოვანია აგრეთვე დაინერგოს ეკომარკირების ინსტრუმენტი, რაც გულისხმობს პროდუქციის წარმოებაში ეკოლოგიურად სუფთა ტექნოლოგიების წახალისებას და მწვანე ეკონომიკის ხელშეწყობას.

როდესაც მწვანე ეკონომიკაზე ვსაუბრობთ, მნიშვნელოვანია, რომ სოფლის მეურნეობასთან ერთად პრიორიტეტული მწვანე ტურიზმიც უნდა იყოს. მნიშვნელოვანია, რომ საქართველო უნდა გახდეს ძალიან მაღალი ხარისხის, ეკოლოგიურად სუფთა, ე.წ. ბიოპროდუქტის მწარმოებელი ქვეყანა, რაც ტურიზმისათვის ხელისშემწყობი ფაქტორია.

მნიშვნელოვანია ენერგოდამზოგავი პოლიტიკა, რაც ხელისშემწყობი იქნება მწვანე ტურიზმის განვითარებისათვისაც, ორივე ერთად კი ხელს შეუწყობს ახალი ალტერნატიული, მოდერნიზებული მწვანე ეკონომიკის განვითარებას.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ახალი, მწვანე, რეკრეაციული სივრცეების შექმნას ქალაქებში, ისევე როგორც არსებულის მოვლას და განახლებას. ამავე დროს, ძალიან მნიშვნელოვანი ინვესტიციები იდება დაცული ტერიტორიებისა და ყველა ბუნებრივი და ადამიანის მიერ შექმნილი ხელოვნური ეკოსისტემების განვითარებაში.

საჭიროა, შეიქმნას ეკოსოფლები, სადაც მაღალ დონეზე განვითარდება მწვანე ტურიზმი. მწვანე სოფლებში ენერგეტიკის უარყოფითი ზემოქმედება გარემოზე უნდა შეიზღუდოს მინიმალურ დასაშვებ საპეციალურ დონემდე. უნდა მოქმედებდეს ეკონომიკური მექანიზმები, რომლებიც რეალურად უზრუნველყოფენ საცხოვრებელი გარემოს ხარისხსა და მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკურ პირობებს შორის კომპრომისს. სოციალურად მისაღები რისკი დამოკიდებულია მრავალ ფაქტორზე, კერძოდ, ენერგეტიკული ობიექტების განსაკუთრებულობაზე.

სოფელი აღჭურვილი იქნება ალტერნატიული და ენერგოდამზოგავი ტექნოლოგიებით. ასეთი სოფლები აყვანილი უნდა იქნეს „მწვანე“ სოფლების რანგში. გაერთიანებული ერების ორგანიზაცია მდგრადი განვითარების მიზნით გეგმავს 2030 წლისათვის ეკოსოფლების ქსელის ჩამოყალიბებას, სადაც გამოყენებული იქნება ენერჯის განახლებადი სისტემები, კერძოდ მზის ენერგეტიკა.

ეკოსოფლები აღჭურვილი უნდა იქნეს ეკოსახლებით. ეკოსახლში ენერგოეფექტურობის გასაზრდელად გათბობა-ცხელწყალმომარაგებისათვის გამოიყენება ეკოლოგიურად სუფთა და ბიომომუშავე წყლის გამათბობელი აგზები, რომელიც იტევს 150-დან 2000 ლიტრამდე წყლის მოცულობას

და სითბოს იღებს კოლექტორიდან, რომელიც შთანთქავს მზის ენერჯიას. შესაძლებელია ტემპერატურის ხელით დარეგულირებაც, მხოლოდ მას შემდეგ, როცა ავზში იქნება საჭირო რაოდენობის ენერჯია.

წელიწადში ერთი ასეთი ეკოსახლის (ექვსადგილიანი) მიერ მოხმარებული ელექტროენერჯია ცხელი წყლის მისაღებად შეადგენს 2500-3000 კვტ.სთ-ს, 4მ2 ფართის მზის კოლექტორის საშუალებით დღეში მიიღება 240-300 ლიტრი ცხელი წყალი, რაც აკმაყოფილებს მის მთლიან მოთხოვნას წლის 9 თვის განმავლობაში, ხოლო ნაწილობრივ, ზამთრის თვეებშიც. მზის ენერჯიაზე მომუშავე წყლის გამაცხელებლის გამოყენება დენზე მომუშავე ბოილერთან შედარებით, მომხმარებელს საშუალებას აძლევს, დაზოგოს 3200 კვტ.სთ/წელი, ანუ 544 ლარი/წელი, ე.ი. (2ლარი/დღეში).

მნიშვნელოვანია, მწვანე ტურიზმის ხელისშემწყობის მიზნით, ბუნებაში შეიქმნას ნაგავისგადამუშავებელი ტექნოლოგიები, კერძოდ, ჩამოცვენილი ფოთლებისაგან ბიოსაწვავი ბრიკეტების დამზადება, რომელიც ევროპაში ცნობილია „ევრობრიკეტის“ სახელწოდებით.

დამოუკიდებელმა ტესტებმა აჩვენა, რომ „ეკოხე“ ერთ კილოგრამზე გამოყოფს 27. 84 მეგაჯოულ ენერჯიას, ხოლო კალორიულობა თითქმის იგვეა, რაც იმავე წონის მაღალი ხარისხის ნახშირისა ან ხის დაწვის შემთხვევაში. აღსანიშნავია, რომ ერთი ასეთი „ფოთლის ეკო“ ბრიკეტი უწყვეტად იწვის 2-3 საათის განმავლობაში, რაც სამჯერ მეტია, ვიდრე, იგივე რაოდენობის შემის დაწვისას. და ასევე, ამ „მწვანე შემის“ მაგნი გამონახობლქვი შესამჩნევად მცირეა.

ათი ასეთი პაკეტის ღირებულება 35 ფუნტია (56 აშშ დოლარი), რაც უტოლდება, მსგავსი დანიშნულების, ნახერხისგან დამზადებულ კონკურენტ ეკოპროდუქტს – „სინთეზურ შემს“ (დამზადებულია ცვილის გამოყენებით).

მაგრამ ზოგიერთი ჩამოცვენილი ფოთლებს ახასიათებს სრულიად განსხვავებული კუთხით: მათთვის ეს არის შემოსავლის წყარო, ბიზნესის საფუძველი, რომელიც დაეხმარება გარემოს ეკოლოგიურ გაჯანსაღებას და იმოქმედებს გლობალური დათბობის წინააღმდეგ.

მხოლოდ შემოდგომაზე ჩამოცვენილი ფოთლების წონა დაახლოებით მილიონობით ტონას შეადგენს (50 ათასი ფოთოლი ერთ დიდ ხეზე). ყველა მათგანის შეგროვება, რა თქმა უნდა, არარეალურია, მაგრამ ამ უფასო წყაროს გამოყენება მნიშვნელოვან გავლენას მოახდენს წიაღისეული ნახშირწყალბადების დაწვის შემცირებაში.

როგორც ცნობილია, შემის მასიური დამზადება (ეს არსებობს საკმაოდ განვითარებულ ქვეყნებშიც) ნიშნავს ტყის განადგურებას, ყველა მისგან გამომდინარე შედეგით. მაგრამ მრავალი ადამიანისათვის, უარი თქვას მყუდრო სააგარაკო ან საცხოვრებელ სახლში ბუნრის ანთებაზე, ან მასში ბუნებრივი აირის, ან წიაღისეული საწვავის დაწვა, დღეისათვის საერთოდ მიუღებელია. დიახ, ეს ნამდვილად არ არის საუკეთესო გამოსავალი.

ამავდროულად, აღსანიშნავია, რომ ნაგავსაყრელზე მოხვედრილი, დასალაპობად გამიზნული ფოთლები, დაშლის დროს, ატმოსფეროში, გამოყოფენ მეთანს, რომელიც ოცჯერ უფრო ძლიერი სათბურის აირია, ვიდრე ნახშირჟანგი.

ეს უკანასკნელი, ფოთლების ბუხარში სრული დაწვის შემთხვევაში, ატმოსფეროში გამოყოფს იმ ნახშირორჟანგს, რომელიც ჰაერისგან მიიღო ხემ წინა ზაფხულს. როგორც ვხედავთ, ჩამოცვენილი ფოთლების გამოყენებას საწვავად, გარემოსთვის გააჩნია ორმაგი დადებითი ეკოლოგიური ეფექტი.

სწორედ ამ ეფექტის მისაღებად განვითარებულ ქვეყნებში დაიწყო ასეთი „მწვანე საწვავის“ ბრიკეტების წარმოება.

ფოთლების ბრიკეტის უპირატესობები:

1. ბრიკეტი, ჩამოცვენილი ფოთლებიდან (უფასო ნედლეული);
2. ტყეების დაცვა განადგურებისაგან;
3. დაპრესილი ფოთლების, მაღალი სითბოტევადობა და თბონარიალობა;
4. წარმოების მარტივი ტექნოლოგია;
5. თვითწარმოების შესაძლებლობა;
5. ეკონომიური ტრანსპორტირება (ორჯერ მსუბუქი და კომპაქტურია მერქანზე);

6. ეკოლოგიური უსაფრთხოება (გამოყოფს 4-ჯერ ნალებ კვამლს, მაგნე ნივთიერებებით);

7. ჰიპოალერგიულობა (შენახვისა და წვის დროს არ გამოყოფენ ალერგენებს).

„გადამუშავებული ფოთლები 10 ჯერ იაფია, ვიდრე ჩვეულებრივი ქარხნის საწვავი, ამიტომ მათზე მოთხოვნილება მუდმივად იქნება.“

მრავალი წამყვანი ეკონომისტის მოსაზრებით, 21 – საუკუნეში მწვანე ტურიზმი არის მწვანე ეკონომიკის სტრატეგიის ერთ-ერთი მძლავრი საშუალება, მწვანე სტრატეგიის იმპლემენტაციის გზაზე მწვანე ეკონომიკას აქვს ყველაზე მაღალი კაპიტალიზაციის მოტანის საშუალება. ჩვენი მცირე ეკონომიკისთვის ეს არის უზარმაზარი შესაძლებლობა, რომელიც უზრუნველყოფს, რომ საქართველო იყოს განვითარებული ეკონომიკის, ნამდვილი ევროპული ინსტიტუტების მქონე ქვეყანა.

აღნიშნული ეკოპროდუქტი „ფოთლის შეშა“ არა მხოლოდ ეკოლოგიურ პრიორიტეტს წარმოადგენს, არამედ მას დიდი სამსახური შეუძლია გაუწიოს მწვანე ტურისტული ინდუსტრიის ბიზნესსაც.

ლიტერატურა/REFERENCES

Nolan, E. (2018). Green Events and Green Tourism. London. eBook ISBN9780429445125, Pages196

Susan L. Slocum, Abena Aidoo, Kelly McMahon (2019). The Business of Sustainable Tourism Development and Management. Berlin eBook ISBN9781351031066, 346 pages

Edgell, D., L. (2019). Managing Sustainable Tourism. Warsawa, eBook ISBN9780429318122, 304 pages

Edgell, D. L., Allen, M. D., Smith, G., Swanson, J. (2018). Tourism Policy and Planning. London. eBook ISBN9781351033541, 348 pages

Business planning for specially protected natural areas: methodological guide (2014). Syktyvkar (In Russian)

Bobylev, S.N. (2012). Green economy and modernization. Ecological and economic foundations of sustainable development. Towards sustainable development of Russia. (In Russian).
<http://recep.ge/wp-content/uploads/2018/01/Green-economy-newsletter-GE-1.pdf>
http://www.mrdi.gov.ge/sites/default/files/1_sakartvelos_socialur-ekonomikuri_ganvitarebis_strategiis_-_sakartvelo_2020.pdf
<http://moe.gov.ge/res/images/file-manager/strategiuli-dokumentebi/strategiebi-gegmebi/2017-2021-.pdf>
<http://european.ge/mwvane-ekonomikuri-doqtrinistvis-tezisebi/>
<https://www.facebook.com/bakhtadzemamuka/posts/301440800591996/>